

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Кізлової Антоніни Анатоліївни «Соціальні взаємодії насельників щодо шанованих святинь Києво-Печерської Успенської Лаври (1786 р. – перші десятиліття ХХ ст.)», представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Дисертаційне дослідження А.А.Кізлової «Соціальні взаємодії насельників щодо шанованих святинь Києво-Печерської Успенської Лаври (1786 р. – перші десятиліття ХХ ст.)», присвячене мікроісторичному аналізу соціальних взаємодій чернецтва та з'ясуванню особистісного чинника в історичному процесі, розглянуто світоглядний та поведінковий рівень насельників, прихожан та ін., висвітлено філософсько-історичне є сприйняття шанованих святинь Києво-Печерської Лаври. Свого часу академік Ярослав Ісаєвич, аналізуючи культурні процеси ранньомодерної доби, першим з українських істориків зупинився на аналізі особистісних чинників, увівши таким чином в коло наукових зацікавлень персоніфікований феномен, показавши його зв'язок зі світом.

Не викликає сумніву авторська концепція А.А. Кізлової про своєрідне місце чернецтва в соціумі, яке інституційно обумовлено зреченням цієї групи від світу та його благ, однак де представники обителі «не виривалися з навколишнього життя цілком»; їхнє монастирське життя визначалося усталеним соціальним життям насельників у монастирях, які «балансували між потребою дотримуватися ідеології чернечого життя» й, водночас, «задовольняти різні запити сторонніх».

Особливе місце у докторській дисертації займає аналіз Києво-Печерської Лаври як духовного центру, де представлено інформацію про обитель та її унікальні святині, висвітлено на широкому та оригінальному

джерельному матеріалі лаврські реліквії. Як окремий напрям дослідження подано історію паломництва до Лаври, життя церковних ієрархів, паломницькі прощі.

У рамках дослідницьких завдань, крім традиційних для дисертаційних робіт аналітичних розділів історіографії та джерел теми, визначено перспективні рівні вивчення, якими є з'ясування впливу святині на спілкування між чернецтвом Києво-Печерської Лаври, висвітлення загальних засад і методів взаємодії із «зацікавленими сторонніми особами», передусім прихожанами; спілкування керівної та рядової братії з особами, які мали нестандартні запити щодо святинь; з'ясування напрямів і засад на яких відбувався обмін сакральними об'єктами між Києво-Печерською Лаврою і зовнішнім світом.

Дисертаційна робота складається із вступу, в якому визначено об'єкт та предмет дослідження, обґрунтовано дослідницькі завдання та визначено їх важливість для сучасної історичної науки. Вступ містить й інші програмові елементи обов'язкові для вступної частини та аргументації чотирьох розділів наукової праці.

У першому розділі проведено вивчення історіографічної основи докторської дисертації, проаналізовано джерельну базу роботи та визначено теоретико-методологічні підстави на основі яких проведено дослідження. Як видно із історіографічного підрозділу тема вивчалася лише фрагментарно. Авторкою зокрема проаналізовано роботи М.Бажанова, Ф.Ернста, П.Курінного, Г.Денісова, Н.Гепенер, І.Скуленка, Н.Багрія, Ю.Оландера, П.Карпенка, М.Петренка, В.Шиденка, В.Крикотуна, О.Шамаро, І.Жиленка, Д.Степовика, Н.Баранової, О.Анісімова та ін. Цілком погоджуємося з авторкою роботи, що соціальні взаємодії лаврських насельників, пов'язані з шанованими святими обителями, в історіографії розкриті фрагментарно.

Другий підрозділ першого розділу присвячений аналізу джерел. А.А.Кізлова поділила джерельну базу на дві типологічні групи: ті, що

містять історіографію про конкретні передумови до взаємодій при святинях або взаємодії при святинях конкретного виду, й ті, в яких висвітлення різних аспектів комбінується. За характером документи, які аналізуються це: рапорти, «прошення», розпорядження, звіти, ділові листи та ін. На думку авторки ці документи уставленої форми набули в кінці XVIII – на початку XIX ст. Кадрові зміни в Лаврі зафіксовані на основі іменних й формулярних списків; анкет послушників і монахів; фотографій першої третини XX ст., інформацій про взаємодії при святинях різних видів; відомостей про упорядкування храму й опорядкування шанованих ікон чи реліквій; даних про використання пожертв для ієромонахів та ін.. Ще одним оригінальним джерелом, яке аналізується в джерельному підрозділі є твори відвідувачів Києво-Печерської Лаври, або твори написані на основі перекладів та спогадів паломників. В цілому джерельна база є достатньо презентабельною.

У підрозділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» дисертантка аргументує власний пошуковий метод. За його основу взято теорію В.Зотова і В.Лисенка – з урахуванням її розробки в контексті теорії соціальних комунікацій в основних пов'язаних аспектах: діалогічному, діяльнісному й семіотичному. Водночас дисертантка зазначає, що вона концентрується у власній праці на «соціальних взаємодіях», а не на «соціальних комунікаціях».

Обґрунтовано окремі дефінітивні положення: поняття «святиня» вживається в значенні «предмет релігійного поклоніння», а не «місце релігійного поклоніння»; насельники – це монахи й послушники всіх рангів; мікроісторична стратегія розглядається у поєднанні з концепцією Е.Фреймана «про три шари значення в мікроісторії». У підсумку дисертантка зазначає, що її робота в теоретико-методологічному контексті виконана у рамках мікроісторії, що властиво дозволило дослідити соціальні взаємодії

населяників; робота побудована на принципах історизму, об'єктивності, наукового плюралізму та конфесійної безсторонності.

У другому розділі «Передумови для соціальних взаємодій при святинях» розв'язано наступні дослідницькі завдання: упорядкування простору навколо об'єктів шанування; організація часу для взаємодій; характеристика контактних населяників, наближених до святинь. Автор робить висновок, що адміністративні інструкції з облаштування простору при святинях не були дуже докладні; на рівень освіти населяників увагу звертали менше, ніж на комунікативні навички; на активну комунікацію, особливо з освіченими відвідувачами, «приставників» не орієнтували.

Третій розділ праці «Взаємодії щодо різних видів рухомих частин у межах Лаври» присвячений аналізу соціальної взаємодії братії щодо святинь. В розділі вирішено проблеми взаємодії щодо шанованих ікон; взаємодії щодо цілісних мощей святих; взаємодії щодо частин мощей і речей святих.

У четвертому розділі праці «Взаємодії, які стосувалися змін у колі святинь Лаври» висвітлюється взаємодія щодо нерухомо закріплених об'єктів шанування; збереження та примноження святинь; надання шанованих святинь за межі Лаври.

Основні результати дослідження викладено у висновках.

У роботі для висвітлення соціальних взаємодій запропоновано мікроісторичну схему наукового пошуку, яка опирається на цілу низку загальнонаукових та спеціальних історичних методів та методик. При визначенні особистісного чинника в аналізі чернецтва дисертантка стверджує, що призначення догляду за святинями певної визначеної кількості населяників було радше не наданням привілеїв, а одним з виявів розподілу монастирських обов'язків; інтереси відвідувачів при святинях починали враховувати ще до того, як ці люди потрапляли в Києво-Печерську

Лавру. У роботі встановлено, що простір перед святинями був поділений для відвідувачів з метою збереження безпеки для утримання реліквій.

У дисертації знайшли своє відображення особливі запити щодо святинь: наведено цілісну їх аргументацію та представлено широку інформацію щодо цієї проблеми. Подано аналіз «ординарних» і «екстраординарних» відвідувачів святинь.

Окремого висвітлення набули питання релігійних пожертв, визначення їх форм – грошової, матеріальної. Як визначений дослідницький напрям у праці висвітлюються питання контактів з найманими майстрами – ювелірами, столярами, фабрикантами та ін.

Авторка аналізує і проблеми «офіційного» затвердження кола «нових шанованих святинь», надання мощей у різні регіони православного світу, поводження із сакральними цінностями. Визначено також елементи уніфікації традицій; усталення взаємодій братії із сторонніми та ін.

У цілому висновки аргументують концептуальні положення взяті для наукового вивчення.

У рамках рецензування праці хочемо висловити окремі зауваження та побажання:

- окремі розділи та підрозділи дисертаційної роботи, на нашу думку, слід було подати в дещо іншому дефінітивному вимірі; авторка постійно оперує лише положенням про «соціальні взаємодії»; постає питання: а на якому рівні вивчаються «міжособистісні взаємодії»?;
- написання дисертаційної роботи у руслі мікроісторії передбачає й аналіз загальноісторичних аспектів. В розділі даної теми це: місце Києво-Печерської Лаври в історико-філософському та ідеологічному вимірі Російської держави кінця XVIII – початку XX ст.; місійний феномен святині; еволюція національно-культурницьких процесів – чи відображалася вона у житті Лаври та її насельників; місце Києво-Печерської Лаври в православному світі;

- «соціальні взаємодії», на нашу думку, слід було чіткіше аргументувати в історико-соціальному вимірі, звертаючись до консервативних видозмін (а, зрештою, можливо ці видозміни не цілком артикулювалися часовим виміром, а якимось іншими впливами?);
- є зауваження і до стилю викладу теми; інколи він грішить конструктивізмом; дрібні питання піднімаються до «високого рівня», що, на нашу думку, є перебільшенням;
- окремі сюжети і висновки вимагають сучасної мовної лексики (водночас зазначаємо, що розуміємо труднощі авторки у сучасних мовних інтерпретаціях; завжди були складнощі в означенні дефініцій із агіографічної літератури).

Висловлені зауваження не применшують загальний позитивний висновок щодо рецензованої праці.

В цілому робота є завершеним і комплексним дослідженням актуальної наукової проблеми. Щодо висловлених зауважень, то вони суттєво не впливають на загальний позитивний науковий рівень докторської дисертації. Змістовне, переважно на новому архівному матеріалі висвітлення вузлових питань теми, зроблені узагальнення і висновки підтверджують значний особистий внесок дисертантки у дослідженні піднятої проблеми.

Загалом, робота є завершеним і комплексним дослідженням актуальної наукової проблеми. Щодо висловлених зауважень, то вони суттєво не впливають на загальний позитивний науковий рівень докторської дисертації. Змістовне, переважно на новому архівному матеріалі висвітлення вузлових питань теми, зроблені узагальнення і висновки підтверджують значний особистий внесок дисертантки у дослідженні піднятої проблеми.

Дисертаційна праця Кізлової Антоніни Анатоліївни «Соціальні взаємодії насельників щодо шанованих святинь Києво-Печерської Успенської Лаври (1786 р. – перші десятиліття ХХ ст.)», відповідає встановленим вимогам, а її автор заслуговує присудження наукового

ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

з а в і д у в а ч кафедри новітньої історії України

імені Михайла Грушевського

Львівського національного університету

імені Івана Франка,

доктор історичних наук, професор

Сухий О.М.

Підпис проф. Сухого О.М.

з а с в і д ч у ю:

Вчений секретар

Львівського національного університету

імені Івана Франка,

доцент

Грабовецька О.С.

Інститут українознавства
ім. І.Крип'якевича НАН України
ВХІД № 12 / Служба
" 20 " вересня 2019 р.